

MEMÒRIA I CONTINUÏTAT: EL PARENTIU COM A FORMA D'IDENTITAT

Joan Bestard

UB/ICA

Ja fa molts anys Schneider (1969) va assenyalar la similitud cultural entre nació, parentiu i religió. Aquests tres dominis, diu Schneider (1969: 67), fan referència a la idea "d'una unitat d'un determinat tipus", la "solidaritat difusa i durable". En aquest article seguiré aquest argument centrant-me en la similitud conceptual de parentiu i nació. Des d'una perspectiva durkhemina substituiré la religió per la forma com s'organitza la memòria social a través del parentiu i la forma com es conceptualitza la nació en termes d'un passat incorporat en el present. Em refereixo a nació en termes de la idea del nacionalisme modern i a parentiu en termes de la dicotomia moderna entre naturalesa i cultura. El meu punt de vista etnogràfic prové del significat del parentiu a Formentera. Des d'aquest punt de vista contemplo els escrits del nacionalistes catalans i les seves referències a la família. Faig així una abstracció del models del parentiu i de la nació moderna. Tracto de demostrar que hi ha una homologia en la concepció del temps tant en el parentiu com a la nació i que aquesta homologia dificulta la percepció del canvi social en la mesura que insisteix en trets diferencials lligats a la identitat o en fets primordials lligats a la formació de la persona i la seva pertinença a un grup.

Podríem resumir l'argument de Schneider de la següent manera: Si ens demanésim que és el que fa que un ciutadà sigui membre d'una nació, la resposta podria ser la lleialtat i l'amor a un país per naturalesa (naixement) o per llei (naturalització). Considerem la nació com una comunitat cultural en comptes d'una societat, perquè suposa una solidaritat difusa i durable entre els seus membres. Si ens preguntéssim pel que fa a una persona un parent, podríem respondre la seva solidaritat difusa i durable per naturalesa o per llei. Ser un parent està lligat a una qüestió d'identitat. És una identitat primària basada en una substància compartida. És un model de conducta i també una qüestió d'identitat. Un parent és quelcom que ocupa una posició genealògica

o quelcom que actua com un parent, perquè hi ha parents per naturalesa i per llei. El parentiu és una qüestió de compartir una substància comuna i també un codi de conducta. De la mateixa manera, una persona es converteix en membre d'una nació per naixement o a través del procés de naturalització. Un membre d'una nació és quelcom que ha nascut en un determinat país o quelcom que actua com les persones del país, és a dir, que ha adoptat la cultura del país. El significat cultural comú de parentiu i nació implica també que un es vist com l'extensió de l'altre. La nació com una comunitat és considerada com una projecció de les relacions de parentiu a l'espai social més ampli. En alguns casos amb un èmfasi fort amb la sang (*jus sanguinis*) —la nació com una filiació comuna—, i amb altres casos en la residència (*jus soli*) —la nació com una terra comuna on hem nascut o hem estat adoptats—.

Val la pena recalcar que les nacions poden ser definides per la voluntat ("voluntat de ser", "le plebiscite de tous les jours"), per factors ètnics (llengua, cultura, etc.) o per factors racials (per la sang). El parentiu també es defineix per naturalesa (sang, una substància donada, no una elecció) i per la llei (voluntat, elecció, fer). L'aspecte de la voluntat està clarament definit en el matrimoni, en l'adopció o en els tractaments de fertilització, però el naixement sense la voluntat no és suficient per definir la solidaritat social entre parents. Ni la naturalesa sola ni els gens garanteixen les relacions efectives de parentiu de la mateixa manera que les genealogies sense rituals o les connexions genètiques sense reconeixement no es converteixen en relacions de parentiu genuïnes. En la definició clàssica del parentiu donada per l'antropologia la naturalesa necessita ser reconeguda per la cultura per formar part del sistema d'organització social. La naturalesa sense la llei converteix a la filiació en natural o genètica, és a dir, sense cap reconeixement social. El parentiu no és únicament una relació donada per la naturalesa, és també una participació activa en les relacions. Com en les nacions, el parentiu necessita dels rituals i de les tradicions per tal de convertir-se en una extensió de l'individu. La cultura ve després de la naturalesa per tal d'introduir els individus dintre de la xarxa social i per tal de donar significat a les seves conductes.

La idea de que les relacions socials venen després de la naturalesa de l'individu implica una concepció del temps en que les substàncies que donen identitat estan abans de les relacions socials del present. En aquest sentit tan el parentiu com la nació són considerats com relacions que encarnen llaços primordials que existeixen abans del món polític convencional del contracte social. El parentiu i la nació usen símbols de la naturalesa o de la cultura i són considerats com la base de la identitat dels individus. Ambdós estan relacionats amb la identitat personal. De la mateixa manera que una persona ha nascut o ha estat adoptada en una família i la seva identitat depèn del llaços genealògics naturals, fictius o artificials, també ha nascut o ha estat naturalitzada en

una nació i té una identitat nacional. Tan el parentiu com la nació són concebuts com a "una pre-condició de l'existència" (Holy, L. 1996: 65), la base pel futur desenvolupament de l'individu. En la teoria del contracte social els individus són abstraccions de la humanitat, però en la família i en la nació els individus són entitats concretes. Si la nació i el parentiu poden ser considerats com l'inconscient de la modernitat això és perquè el contracte social pareix que fa invisibles les relacions de parentiu i les identitats ètniques. Si el parentiu ve després de la naturalesa i la identitat després de la cultura, el contracte social apareix després de la desaparició del parentiu i la etnicitat. D'aquesta manera, el significat de la història a la modernitat esdevé després de la dissolució de les lleialtats primordials del parentiu i de l'etnicitat. El fet de que sigui després de algunes relacions bàsiques, dona el sentit de la història com una direcció cap al futur i també com un procés de dissolució de les lleialtats primordials. Aquest sentit del temps apareix clarament en la concepció moderna del parentiu en la qual la filiació produeix variabilitat en el futur, però significa tradició en el passat. De la mateixa manera, la nació com una direcció cap al futur fa referència al model de l'individu que escull d'acord amb els seus interessos (fent "le plebiscite de tous les jours"), però com una direcció cap al passat el model és el d'una persona relacional amb arrels ancestrals i llaços primordials —una persona definida per la identitat cultural—. De del punt de vista de l'ordenació del temps, pareix com si poguéssim contemplar la persona relacional en el passat, però en el present únicament podem reconèixer individus manipulant relacions abstractes.

Parentiu i nació

Analitzem ara el procés reproductiu del concepte de parentiu i comparem-ho amb la idea de nació: el procés reproductiu és concebut en termes de relacions temporals, com una forma d'ordenar el temps històric com un procés connectat amb el passat i que produeix noves relacions vers el futur. Com una informant em deia a Formentera. "Parlar sobre la família i mirar les genealogies significa està interessat únicament en el passat". Em deia també que els problemes del present, com preocupar-se per l'educació del seu fill o be pel desenvolupament de l'illa, eren més importants que narrar les seves memòries familiars. Pareix com si hi hagués dues formes oposades de considerar la família: o bé en termes d'una memòria compartida del passat, o bé en termes d'un oblit compartit del passat per tal de mirar cap al futur. En aquest model reproductiu, conèixer relacions familiars en el present està basat en el coneixement de les relacions del passat. Les relacions del passat donen significat a les del present, perquè els avant-passats creen relacions de parentiu. El coneixement de les relacions familiars te les

seves arrels en les relacions del passat, donat que les connexions ancestrals donen significat a les presents. La mateixa idea prevaleix si considerem la persona relacional amb les seves arrels ancestrals i els seus llaços primordials. Arrels i llaços primordials provenen del passat. Quan els "cuidadors del parentiu", com diria Firth et alia (1960), fan ús del coneixement del parentiu, usen un coneixement basat en les relacions del passat. Una persona que únicament està interessada en les relacions familiars és considerada que únicament té relacions amb el passat, perquè recorda únicament relacions del passat que donen sentit a les relacions del present. Com em deia un altre informant a Formentera, "ser un parent significa trobar-se en els funerals i interessar-se en les relacions familiars significa mirar els vells papers de la casa". Aquest tipus de coneixement té un accent nostàlgic i el punt de vista relacional del parentiu té únicament significat en el passat i, així, el parentiu com una comunitat compartida té únicament sentit en el passat. El present es considerat com una mena de dissolució de les relacions del passat, i les memòries del passat són vistes en contraposició amb la situació del present. La diversitat individual del present es confronta amb les relacions de comunitat del parentiu al passat. En comptes de ser nostàlgic espectador del passat el meu informant de Formentera que no estava clarament interessat amb parlar de la família, considerava el futur sense parlar de parentiu. Mirava al present en termes del futur per tal de trencar amb el passat cultural i observava a l'individu fora de les relacions genealògiques. Tanmateix, no estava fora del parentiu, sinó que estava mirant una altre fet del parentiu: la individualitat de la persona (Strathern, 1992: 14).

Voldria comparar aquest model amb la famosa definició de nació de Renan: "L'oubli et je dirais même l'erreur historique, sont un facteur essentiel de la création d'une nation" (p. 41). Des del punt de vista de la persona com a individu, la pertinença a la nació significa l'oblit de les diferències del passat o bé en termes de memòries del passat o bé en termes de diferències ètniques. Però Renan també diu que les nacions tenen una cultura comuna: "Or l'essence d'une nation est que tous les individus aient beaucoup de choses en commun, et aussi que tous aient oublié bien de choses". De del punt de vista de la societat la nació és una cultura compartida composta de memòries comunes i també d'oblits de diferències històriques i ètniques. La nació és la combinació del passat amb el present per tal de crear un futur i el model d'aquesta relació temporal és un sistema reproductiu presentat per Renan en termes d'herència: "Une nation est une âme, un principe spirituel. Deux choses qui, à vrai dire, n'en font qu'une, constituent cette âme, ce principe spirituel. L'une est dans le passé, l'autre dans le présent. L'une est la possession en commun d'un riche legs de souvenirs; l'autre est le contentment actuel, le désir de vivre ensemble, la volonté de continuer à faire valoir l'héritage qu'on a reçu indivis" (p. 55). Cal notar que Renan, quan vol posar l'accent en

el passat, es refereix a l'herència que la gent ha rebut com una herència indivisa, com les herències rebudes a les famílies troncal pels hereus. Aquest tipus d'herència és un patrimoni inalienable relacionat amb la identitat. No pot ser venut; únicament pot circular per tal de ser compartit en comú com el famós concepte de do de Marcel Mauss (1968). Aquesta propietat patrimonial ha estat creada per generacions passades dintre de la família i els seus membres la posseeixen i estan relacionats a través d'ella, de la mateixa manera que els individus posseeixen la nació. Es una relació que lliga el "jo" amb el món extern heretat del passat. Quan Renan posa l'accent en les relacions del present, fa referència als individus i a la seva famosa metàfora del "plebiscit de tots els dies". La relació entre individus i nacions ha de ser mantinguda activament com a una aspiració dels individus en la realització de la seva individualitat. "Elle (la nation) suppose un passé; elle se résume pourtant dans le présent par un fait tangible: le consentement, le désir clairement exprimé de continuer la vie commune. L'existence d'une nation (pardonnez-moi cette métaphore) un plébiscite de tous les jours, comme l'existence de l'individu est une affirmation perpétuelle de la vie" (p. 54-55). Aquest són els fets de la nació: individus que comparteixen una cultura i individus que prenen decisions de cara al futur. Referida al passat, la nació és considerada com a un individu col·lectiu amb un caràcter especial heretat. A la retòrica nacionalista això s'expressa dient que la nació té una ànima, és a dir, un codi de conducta i un estil de vida, que dona sentit de totalitat als seus membres. És l'aspecte relacional de la idea de persona del parentiu. Referida al present, la nació es considerada com una col·lecció d'individus que prenen decisions diàries de cara al futur. És l'aspecte individualista de la persona. En la retòrica nacionalista, el individu tenen la voluntat política de continuar com a nacions. Com R. Handler (1988: 32) diu, seguint a L. Dumont (1991), la nació és al mateix temps un individu col·lectiu i una col·lecció d'individus; un és l'aspecte cultural i l'altre l'aspecte polític de la idea moderna de nació. El model del procés reproductiu del parentiu pot ser considerat homòleg amb el model de la nació: la diversitat i la individualitat (Strathern, 1992) són els fets del parentiu modern, així com els de la nació moderna. Com diria M. Mauss (1969), la individuació en la formació de les nacions és un fenomen sociològic significatiu i la seva novetat no ha estat molt ben apreciada. Únicament les societats que existeixen com a nacions són realment individuals, de la mateixa manera que els seus membres són individus autònoms. Com deia Meinecke (1970: 15): "No és cap coincidència que una era de lluita individualista per la llibertat precedís immediatament la era del pensament nacional modern".

La nació, com el model reproductiu del parentiu, té dos aspectes: l'un està relacionat amb el passat —un passat format de memòries i oblidats és el que els antropòlegs anomenaríem cultura—; les relacions de parentiu estan composades per una herència

comuna que es transmet; l'altre aspecte fa referència al present en relació al futur. És una col·lecció d'individus. El primer aspecte de la nació té a veure amb la imatge de la comunitat —compartir memòries i oblits comuns—, que dona sentit al present. És una herència inalienable i sagrada com el do, que confereix identitat als membres de la societat. La idea d'una herència comuna pot fàcilment ser essencialitzada com la substància que crea la identitat dels ciutadans i com l'essència de la nació, com en el parentiu la sang o el gens són les substàncies que creen la identitat dels parents i es converteixen en el símbol del parentiu. El segon aspecte de la nació, té a veure amb la imatge del contracte social entre individus, però pot fàcilment ser essencialitzat com individus abstractes que segueixen el seu interès racional; en el parentiu els individus poden ser abstrerts del les seves relacions de parentiu convertint-los en agents que manipules les relacions socials en el seu interès. Com diu Strathern (1995), des de dintre el parentiu té ressonàncies d'una col·lectivitat de valors que poden enumerar-se i agregar-se (no podem fer un anàlisi sistemàtic, simplement una enumeració dels valors del parentiu), de la mateixa manera la nació no pot ser definida més que com un agregat de símbols tradicionals (únicament podem enumerar els símbols de la nació com un agregat de trets culturals); però des de fora el parentiu apareix com un ordre transcendent que permet diferents graus de relació i d'expressió de valors, de la mateixa manera les nacions pareixen organismes i permeten l'expressió d'un caràcter especial, és a dir, d'una cultura particular. L'un és l'aspecte obert del parentiu i de la nació, és el seu aspecte individualista. L'altre és l'aspecte tancat del parentiu i de la nació; és el seu aspecte relacional. L'un té a veure amb el present i l'altre amb el passat.

Si considerem el parentiu des del punt de vista relacional, podem veure fàcilment que una forma d'essentialitzar les relacions té lloc quan trenquem la relació entre naturalesa, societat i persona, és a dir, quan purifiquem l'aspecte híbrid del concepte modern de parentiu. Si considerem la sang o els gens com l'essència del parentiu, tenim individus sense cap relació amb la societat, però si considerem la societat com a l'essència del parentiu no podem veure el caràcter relacional de la naturalesa. Els gens o la sang poden relacionar individus com a parentes en el parentiu si mirem els seus llaços genealògics. De la mateixa manera, la nació com una categoria relacional pot ser essencialitzada quan rompem la relació entre individu, cultura i societat. Si considerem la nació com una comunitat fora de la societat, la cultura esdevé l'essència de la nació com la sang esdevé l'essència del parentiu; si considerem als individus fora de la cultura, veiem ciutadans abstractes com a agents de la cultura, com en el parentiu els gens poden esdevenir la identitat de l'individu. La diferència entre parentiu i nació no és doncs una qüestió de significat cultural, sinó una qüestió d'escala: les nacions són comunitats en que s'espera que els ciutadans siguin integrats en termes de cultura i

sigui definida la seva identitat d'una forma abstracta i anònima. El parentiu és una relació concreta entre persones que són parents per naturalesa o per llei. La relació difusa i multi funcional està restringida a la família, però la nació actua com una família en termes de la lleialtat que es demana als seus membres i en termes de la definició de la seva identitat. La definició de nació és ontològica: defineix una identitat en termes d'arrels, i la definició de la família es substantiva: defineix una relació en termes de naturalesa o sang. Tenen capacitat d'essencialitzar una relació social: les icones de la nació tenen el mateix caràcter que els estereotips de la família. Redueixen un conjunt de signes relacionals a icones i estereotips intemporals, però són "*ideés forces*" de la modernitat, és a dir, categories socials per l'acció social. Aquesta definició ontològica en termes de substàncies culturals o naturals creen la solidaritat difusa dels ciutadans anònims. En la mesura en que podem definir la nació com una comunitat imaginada (no una comunitat de cara a cara) i com un parentiu metafòric (no com una família real), és a dir, com una *gesellschaft* expressada en el llenguatge de la *gemeinschaft* i del parentiu, ens referim a les identitats i als sentiments dels agents socials en nom d'una unitat amplia. La solidaritat és en nom de la cultura, el llenguatge i la història comuna i suposa un determinat grau d'identitat cultural dels agents socials. La distinció feta per Fortes (1969) entre les obligacions jural del parentiu i les relacions d'amistat del parentiu són del mateix tipus que la distinció que he fet entre parentiu i nació. Una distinció d'escala, no de grau. Els llinatges i el clans, en la mesura que els sustenta l'aspecte jural del parentiu, són també comunitats imaginades, però la intimitat de la identitat dels agents socials està basada en l'aspecte d'amistat del parentiu. Aquest dos aspectes (el parentiu jural i l'axioma de l'amistat) fan del parentiu una bona metàfora per la nació i per les comunitats imaginades. El llenguatge del nacionalisme es basa en les metàfores del parentiu, de la mateixa manera que els antropòlegs social han analitzat la estructura social (el domini jural) a partir del llenguatge del parentiu. Els nacionalistes donen sentit a la idea abstracta de societat a través de les relacions concretes del parentiu; els antropòlegs procedeixen de les relacions concretes del parentiu vers a les relacions abstractes de l'estructura social.

Les metàfores de la nació

J. Fernández (1986) en un conegut article defineix la metàfora com "la predicació d'una imatge-signe a un subjecte incoat. La primera missió de la metàfora és la de proporcionar identitat als subjectes" (1986). En aquest procés d'atribució d'imatges concretes a un subjecte, "els pronoms incoats de la vida social —el "Jo", "tu", "ell", "ella"— guanyen identitat predicant-los alguna imatge-signe, alguna metàfora" (1986: 35). Per

tal de ser un subjecte amb identitat és necessari ser un objecte de sí mateix. Es des del punt de vista del l'altre (el predicat) que podem veure la identitat del subjecte (el pronom). Les metàfores organitzen ordre quan les usem en termes de classificació i mouen "passions i sentiments" quan les usem en termes de persuasió i d'acció. No classifiquen únicament elements, sinó que també estructuren sentiments i el sentit d'un mateix. El tòpic més famós del procés metafòric ha estat el totemisme que ha estat analitzat tant com un sistema de classificació com un sistema de culte. M. Mauss (1969) va considerar els símbols de la nació de la mateixa manera, donat que els element que defineixen els límits de la nació es converteixen en objectes de culte. Com diu M. Mauss (1969): les nacions creuen en la raça, el llenguatge i el caràcter nacional, perquè aquest tres caràcters defineixen els límits de les nacions. Com a símbols del límits, es converteixen en l'objecte modern del culte, però la seva dinàmica deriva d'aquest sistema de classificació. Si una nació creu en la raça, és perquè la nació crea la raça i no perquè la raça crea la nació. Si la nació creu en la llengua, és perquè a les nacions modernes el llenguatge crea la nacionalitat. Si les nacions creuen en les tradicions, és perquè les nacions inventen les tradicions i tracten de definir-se a sí mateixes en el llenguatge de la tradició. El fetitxes moderns, encara que siguin objectes de passió i de culte, són atributs d'un sistema de classificació basat en les nacions. El seu objectiu principal és la definició de la identitat. Una aspecte interessant d'aquests símbols és l'absència d'una consistència interna. No són necessaris tots per tal de tenir una nació, però es necessiten alguns d'ell i necessiten basar-se en l'experiència cultural de la gent. Si prenen aquests símbols com un criteri objectiu per definir la nació, sempre poden trobar contra-exemples empírics que invalidin la definició, però si considerem la forma com la gent es considera a sí mateixa com a membre d'una nació, alguns d'aquests símbols poden ser important per definir la seva creença en una comunitat moral. En els discursos nacionalistes els símbols tenen un subjecte incoart identificable, la nació, però aquesta comunitat moral es basa en subjectes que duen a terme diàriament el seu particular plebiscit. En aquest procés, diferent elements, moltes vegades contradictoris, de la vida cultural segueixen un significat icònic. La condició per ser icones de la nació és el que Kapferer (1988: 191) denomina "l'aritmètica de les nacions", és a dir, tenen que estar basats en la similitud: "Una nació és la suma de les parts, cada una de les quals és una rèplica de la totalitat (...). Les nacions tenen que multiplicar la similitud, no la diferència, de lo contrari la identitat nacional es debilitada". Com diu Appadurai (1997: 159), el projecte de la nació relaciona pràctiques específiques —cultura, llengua, sanitat, família— a una identitat d'escala amplia. Però la identitat és aritmètica —és necessària una base comuna per tal de sumar les parts individuals—, tant com subjectiva —l'existència d'una comunitat nacional depèn del

reconeixement recíproc de les seves parts—. Per altre part, la diferència defineix les fronteres i formen les nacions com individus amb una personalitat específica. Des de dintre, les nacions són una col·lecció d'individus que comparteixen una base comuna i duen a terme algun tipus de reconeixement recíproc. Com a individus obliden les seves diferències internes i miren cap al futur. Des de fora, les nacions són col·lectivitats individuals definides en termes de diferents trets i capaces d'una acció col·lectiva. Tenen una identitat activa (Miller, 1995: 25) i recorden les seves diferències col·lectives. Com a col·lectivitats miren cap al seu passat.

Quan l'historiador català Rovira i Virgili (1988: 94-101) defineix la nació Catalana, enumera una sèrie de trets (territori, història, raça, llengua, cultura, costum i llei), però tots ells són, diu, contingents a la nació. La necessitat prové de dos elements que defineixen la personalitat individual: la consciència i la voluntat. Alguns trets poden definir la base comuna dintre de la nació, així com la diferència entre ells, però únicament "la consciència i la voluntat" els hi donen sentit per convertir-se en signes de la nació i en elements de la identitat personal. Per tal de fer-ho, les nacions, com el moviments religiosos analitzats a l'assaig de Hume *On religion*, necessiten tant "l'entusiasme" (la voluntat política) com la "superstició (els cultes rituals per tal de construir una consciència col·lectiva). El procés d'una imaginació cultural creativa de la nació necessita de l'entusiasme de la voluntat política, així com del ritual de les celebracions nacionals. Aquests rituals fan referència a alguns fets externs que donen sentit a la nació com un subjecte: terra, sang, història, tradició, llengua, etc. Aquestes són les icones de les nacions creades pels rituals comuns produïts pel que Anderson (1991) denomina "el capitalisme d'impremta", és a dir, llegir els mateixos textos o els mateixos mapes a les escoles, el mateix diaris a casa, visitar els mateixos museus nacionals o celebren els herois nacionals en els espais públics. Cal assenyalar que la nació apareix després d'alguns fet externs, i són símbols de la nació de la mateixa manera que una persona es considera a sí mateix com a parent després dels fets de la naturalesa, que són els símbols de la comunalitat del parentiu. Aquest fets provenen del passat i confereixen identitat i un sentit de comunitat als membres que comparteixen la mateixa memòria.

En el procés metafòric la nació esdevé una encarnació de l'individu, la seva extensió natural. Els individus tenen personalitat i caràcter i difereixen entre ells per la seva personalitat, com las nacions, que tenen també personalitat individual i difereixen pel seu caràcter cultural. Hi ha una homologia entre individu i nació en el sentit en que nació pot ser considerada com una expressió de la identitat personal. Els individus posseeixen la nació, és part de la seva identitat de la mateixa manera que els individus posseeixen la família. La nacionalitat és una font d'identitat personal de la mateixa manera que la personalitat d'una nació és el producte del reconeixement de les seves

parts individuals. En aquesta homologia podem dir que la nació és un individu augmentada d'escala, de la mateixa manera que un individu és una nació disminuïda d'escala, com Cohen (1994: 157) observa sobre la retòrica del nacionalisme. Per una altra part, la cultura és el concepte que fa de mediador entre individu i nació. Com N. Elias (1978) ha assenyalat el concepte alemany de *Kultur* en front al concepte francès de civilització fa referència no únicament a l'autoconsciència de la nació, sinó al perfeccionament i formació de la personalitat de l'individu. En la mesura en que cultura expressa una condició subjectiva, està clarament relacionada amb la identitat personal. Podem comparar aquesta homologia entre individu i nació amb el procés reproductiu del parentiu. L'individu és una expressió del parentiu (el parentiu vist des de fora forma grups i significa transmissió de substàncies), però el parentiu també és una extensió de l'individu (el parentiu vist des de dintre forma xarxes egocèntriques i significa relacions socials). En el procés nacional la identitat individual és el producte de la nació, de la mateixa manera que la nació és l'extensió de les identitats individuals. Com diu Rovira i Virgili (1988: 83), el principi nacional està basat en el "reconeixement d'una personalitat individual" i "la base filosòfica del principi de nacionalitat és la mateixa que el principi de la llibertat individual: el reconeixement de la personalitat". No hi ha en el concepte de nació l'oposició clàssica entre individu i societat i, per tant, un contracte social basat en els principis generals deduïts de la idea de naturalesa humana, sinó una homologia entre individu i nació basada en el principi d'identitat i en la qüestió del reconeixement. Tant la nació com l'individu són pronoms incoats de la vida social als qual se'ls ha d'atribuir símbols per identificar-se a sí mateixos i produir personalitats individuals, de la mateixa manera que "*ego*" en una genealogia és també un pronom incoat la identitat del qual depèn de la relació amb "*alter*" de la genealogia. I és precisament la relació entre "*ego*" i "*alter*" la que moldeja el caràcter bàsic de l'individu i l'autoconsciència de la seva identitat.

Continuïtat i parentiu

Es ben conegut que amb el desenvolupament de les nacions hem vist també el desenvolupament del gènere literari sobre el caràcter nacional, com la manifestació, segons diu M. Mauss (1969), de la construcció conscient del caràcter nacional. El que era inconscient a la societat esdevingué objecte d'un esforç progressiu i fruit de la creació de l'educació obligatòria i dels esdeveniments i rituals públics. El gènere del caràcter nacional posa l'accent a l'auto-coneixement, a la consciència i és una forma d'identificació col·lectiva, de la mateixa manera que els gènere psicològic posa l'accent a l'auto-coneixença i a les relacions familiars. Seguint la tradició reflexiva dels escriptors catalans

que definien el Caràcter de la nació catalana, és a dir, la idiosincràsia dels catalans com un poble amb un conjunt de trets culturals que forma la seva personalitat, Ferrater Mora (1980) escriu les Formes de vida catalanes. En aquest assaig subratlla de forma holística els elements que defineixen els caràcter dels catalans. Enumera els següents quatre trets: continuïtat, seny, moderació i ironia. És una descripció des de dintre en termes dels valors morals i tracta de definir un tipus ideal de Català. Des de fora podrien ser estereotips, però des de dintre donen sentit a la conducta. Recalca que la continuïtat és el centre d'aquest caràcter. Però continuïtat no significa homogeneïtat ni puresa, perquè considera als Catalans com a híbrids de diferents influències culturals, Mediterrània, Hispana, Europea, seguint la tradició nacionalista de veure Catalunya com a terra de pas i no com un cos social homogeni en termes de cultura i de sang. Continuïtat, per ell, significa una forma de considerar al mateix temps el passat i el present. No es tracta d'observar al passat com un antiquari ni com un tradicionalista nostàlgic ni mirar tampoc al present de forma individualista, sense ser conscient del passat. Deguda a aquesta idea de continuïtat, conclou, els Catalans donen un balanç moderat entre tradició i individualitat, entre estabilitat i dinamisme. El temps no és una successió d'esdeveniments, sinó el caràcter subjectiu d'una consciència col·lectiva.

La idea d'una continuïtat com un balanç entre el passat i el present ha estat la principal perspectiva usada pels escriptors catalans nacionalistes per observar la relació entre el parentiu Català i la nació. És ben conegut (Llobera, 1997) que la família troncal ha estat considerada pels folkloristes i els especialistes del dret de principis de segle XX com un marcador ètnic de Catalunya i els etnògrafs actuals poden trobar aquesta idea tant en el món rural (Barrera, 1985) com en el món urbà (Bestard i Contreras, 1997). Com ja he senyalat a un altre lloc (Bestard, 1997), aquests erudits de principis de segle XX que començaren a imaginar a Catalunya com a una nació, crearen la ideologia del pairalisme en el sentit de que la casa pairal va ser el refugi de la continuïtat nacional, com diu Faus i Condomines quan analitza els costums matrimonials a Catalunya. En la ideologia del pairalisme la nació podia ser considerada com tinguent arrels a la casa pairal. La metonímia entre pertànyer a una casa i pertànyer a una nació apareix com evident: la casa és el primer cercle de la pertinença a partir de la qual es va construir la nació. Casa nostra significa tant la pròpia casa com la pròpia nació. La continuïtat de la casa podia ser vista com a la metàfora de la continuïtat de la nació en la mesura en que la transmissió de la llengua i de la cultura popular tenia lloc a la casa, que és el lloc de transmissió de la identitat. El patrimoni de la casa que posseeix i transmet l'hereu i successor de la casa, podia ser relacionat amb el patrimoni cultural, que posseeix i transmet la nació. La idea de patrimoni relaciona tant a casa com a nació. La nació es vista com una " propietat patrimonial " per ser transmesa a generacions futures,

així com el producte de la creativitat dels individus en el curs de la història. De la mateixa manera, el patrimoni familiar ha estat observat pels erudits catalans de finals de segle com el do inalienable a ser transmès pel l'hereu a les generacions futures, així com el producte de la creativitat i la intencionalitat d'una seqüència genealògica d'hereus que vivien a la mateixa casa. Els erudits Catalans, seguint el camí obert per Le Play, oposaven clarament l'estabilitat de la família troncal considerada com ètnicament catalana, amb la inestabilitat de la família nuclear dels Castellans. La casa pairal podia ser considerada com la condició de continuïtat de la tradició catalana, com assenyalava el bisbe de Vic, Torras i Bages (1984: 283). Relaciona la "antiga casa Catalana" amb la permanència a la terra i amb el manteniment de l'esperit de la regió contra les tendències centralistes de l'Estat. De forma primordialista considera el seu regionalisme com una extensió de la idea de l'antiga casa catalana que ha dispersat els seus membres en el territori formant comunitats unides per les relacions de parentiu. La idea de la casa com la icona de la nació també apareix clarament en Prat de la Riba. Es refereix al redescubriment del dret consuetudinari familiar a Catalunya com a part de la gènesi del nacionalisme. Diu: "La invasió de la llei Castellana va causar una reacció forta en favor de les nostres lleis. Es va considerar la seva excel·lència i es va registrar l'apologia en favor del nostre sistema familiar per part de l'escola positivista de Le Play" (Prat de la Riba, 1993: 24). També considera la industrialització de Catalunya com un desenvolupament d'aquesta idea de casa en les relacions socials de la indústria. La casa Industrial era el nom aplicat a les indústries i considera la casa industrial com a una variant urbana de la família troncal, de la mateixa manera que la família pairal és el nom per la família troncal rural. Considera la Indústria nacional amb "un caràcter d'immensa família" com la base per l'estabilitat social. Per ell, el progrés industrial està relacionat amb l'estabilitat del sistema familiar Català. Diu en oposició a la inestabilitat dels sistemes familiars nuclears que mai es pot produir un progrés a la indústria d'un país si la casa industrial es inestimable (cit. per Bofill i Mares, 1979: 158). Fa una homologia entre indústria i família. "La casa és com la família i, per tant, la casa industrial serà la família industrial, la societat industrial primària". Amb l'homologia entre casa i indústria feia ús d'un símbol nacional per tal de considerar l'organització industrial de la nació dirigida per l'élite Catalana. Fent això, considera en termes de l'antic sistema de la casa catalana les noves colònies industrials com a la base per la industrialització del país. La casa podia ser vista com un símbol poderós de la Nació Catalana no únicament degut a les seves arrels rurals, sinó principalment com un instrument de progrés i d'industrialització de la nació. Com diu I. Terrades (1978: 48): "No pot ser pura coincidència que el gran teòric del Nacionalisme Català, Prat de la Riba, fos també el teòric del sistema de les colònies industrials, defensant la privatització de

l'autoritat pública en front a la decadència de l'Estat Espanyol". Amb una nació sense Estat, el progrés industrial es feia "a casa" i sense el contracte social de l'Estat, el model d'autoritat pública era considerat des del punt de vista de l'antic sistema de la casa catalana. La nació és considerada com una comunitat moral i, per tant, no és construïda en termes de relacions contractuals. Aquest caràcter pre-contractual situa a la nació, com al parentiu, en el domini de la naturalesa. En front de l'Estat, considerat com artificial, polític i voluntari, Prat de la Riba (1993) situa a la nació com una "comunitat històrica, natural i necessària". La homologia entre nació i parentiu apareix com evident: la nació i el parentiu fan referència a la naturalesa, a la comunitat i a la necessitat. La nació pot ser conceptualitzada en termes del símbol que condensa el parentiu Català: la casa. Inclús l'historiador Vicens Vives (1995: 33), que critica la ideologia del pairalisme, diu que el pacte original no és el contracte clàssic entre individus, sinó entre cases, perquè "l'element bàsic de la societat històrica catalana no és l'individu, sinó la casa".

Un altre escriptor del gènere del caràcter nacional, Pi i Sunyer, escrivint sobre l'apetitudo econòmica dels catalans, senyala també l'aspecte de continuïtat i conservació de la família catalana, representada en la domesticat atribuïda al gènere femení (Pi i Sunyer, 1983: 104). Considera que la continuïtat d'aquest tipus de família no es dona únicament en àrees rural, sinó també en les urbanes, i senyala que les cases industrials i comercials són la continuïtat del sistema de la casa a Catalunya. Encara que creu, des d'un punt de vista individualista, que l'autoritat patriarcal del sistema de la casa és antagònica amb el necessari esperit d'iniciativa de la indústria i considera la unió de l'economia i la família com una qüestió del passat, considera que l'aparició d'una nova domesticat familiar burgesa està basada en l'antic sistema català de la casa. De la mateixa manera que en les relacions de parentiu, en les quals els individus són el resultat de les relacions del passat, però també que els individus creen noves relacions pel futur, i aquestes noves relacions canvien la perspectiva per contemplar el passat, considera que la tradició, per que tingui continuïtat, té que estar relacionada amb el present. Sense aquesta relació, la tradició es col·lapsa i l'aspecte positiu de l'estabilitat del sistema de la casa esdevé un signe d'estancament i d'inadequació per la condició present de la societat. El que és important és la relació entre la iniciativa individual i la tradició cultural. Es aquesta relació la que produeix la idea de canvi així com la de continuïtat. Relaciona el canvi a la societat amb la forma concreta d'una vida familiar burgesa i veu el canvi del sistema de la casa catalana en termes de gènere: la llar ha de centrar-se en la dona, en comptes de la idea de casa centrada en l'home. El dit Català de que l'home fa la casa és feminitzat com un signe de canvi. Posant l'accent en l'aspecte femení de la casa, convertida en llar privada, produeix un sentit del canvi, però

manté la continuïtat amb el sistema de la casa catalana. De la mateixa manera, la nació és com la casa: uneix el domini privat i públic i la idea de les noves llars, —basades en el sistema antic de la casa— esdevé un factor moral per basar l'ordre social de la nació. D'aquesta manera, la solidaritat del parentiu i l'amor per la casa ancestral esdevenen uns trets ètnics: "El sentiment de solidaritat familiar i d'amor per la casa és entre els Catalans un imperatiu ètnic" (Pi i Sunyer, 1983: 275).

Terra i raça

Es interessant observar com la idea de casa, com ha assenyalat Lévi-Strauss (1987: 152), uneix dos principis, que estan en tensió: filiació i residència, dret de "raça" i dret d'elecció, *jus sanguinis* i *jus soli*. La idea de casa no suposa una pertinença exclusiva en termes de comunitat de filiació, sinó en termes de matrimoni i residència. La memòria de la casa no és en termes de una llarga línia de filiació, sinó en termes d'arrels en el territori. Els avantpassats son oblidats i el que preval és el nom de la casa. El concepte cultural de casa està més relacionat amb una comunitat de matrimoni, residència i treball que amb una comunitat definida per la filiació o la sang. Com he assenyalat (Bestard-Camps, 1991: 43-44) el nom de la casa per referir-se als individus actua com un mecanisme amnèsic sobre les línies genealògiques transformant les sèries de noms que contenen en un únic nom situat a l'espai de la comunitat en comptes de estar situada en el temps de les genealogies. El parentiu no està delimitat per avantpassats comuns, sinó pel nom de la casa. Les línies genealògiques s'obliden i el que queda és el nom de la casa com una comunitat de residència, matrimoni i treball. El seus membres no estan interessats en recordar llargues llistes de genealogies. Oblidant els avantpassats genealògics mantenen la individualitat i el caràcter de cada casa i al mateix temps la solidaritat difusa entre cases. Oblidar llaços genealògics precisos va acompanyat per la idea d'un parentiu comú entre els membres de la mateixa comunitat on hi viuen després de més de tres generacions.

Si la casa és usada com a símbol de la nació, no és en termes de una filiació comuna, sinó en termes d'una comunitat de residència. Es interessant assenyalat que un dels eslògans més acceptats sobre la pertinença a la nació catalana, ha estat la definició de Català com qui viu i treballa a Catalunya i expressa la voluntat de ser Català. Si la casa com a símbol del parentiu català és homòleg a la nació, la pertinença a la nació catalana és pensada en termes de la pertinença a la casa: català és qui viu i treballa a Catalunya i Català de soca rel és qui ha adoptat les tradicions culturals de la casa, és a dir, qui parla en Català. Si un resident a Catalunya compleix aquestes dues condicions, pot dir que Catalunya és casa seva i, per tant, té les seves arrels a la nació. L'arbre metafòric arrelat

a la casa no significa necessàriament una sang comuna, sinó principalment una residència comuna, una tradició cultural comuna i una voluntat comuna. Com deia J. Pujol en un llibre sobre l'emigració escrit durant el règim de Franco, la incorporació a la Nació Catalana significa principalment l'ús de la llengua Catalana dintre de la família. "Un home que parla Català i que parla Català als seus fills és un Català de soca rel" (Pujol, 1966: 83, cit. per M. Guibernau, 1977). Com diu Llobera (1977: 307) en relació a l'immigració "el ideòlegs catalans recents han emfasitzat el procés d'integració, és a dir, la política conscient d'integrar els immigrants en el projecte nacional Català; en aquest context, llengua, cultura i memòria històrica són coses compartides entre els nous i velles catalans". La identitat Catalana, seguint a D. Conversi (1997: 215), es definida per una sèrie de cercles concèntrics. Primer, hi ha la definició en termes de *jus soli*; segon, es posa l'accent en la voluntat, simbolitzada pel domini de l'idioma i tercer, un accent en declivi sobre l'origen i la filiació. La filiació comuna per la sang és marginal, de la mateixa manera que no és central en el concepte de casa, on la residència comuna és el valor principal del parentiu. Tanmateix, *jus soli* necessita de la continuïtat i voluntat de la família per tal d'integrar els ciutadans a la cultura catalana. La idea de ser de soca rel està relaciona amb terra i cultura, no en el fluids del cos, però els valors morals estan relacionats amb les antigues cases, sens llargues memòries genealògiques, però en continuïtat amb la terra, com diu Vicens Vives, quan considera la base històrica de Catalunya com un poble de pagesos.

Universalisme i particularisme

En front a la immigració aquesta idea de casa, basada en la idea de una diferenciació entre els grups de germans (Todd, 1995: 74), manté sense canvis el principi de diferents soca arrels en termes de llengua i cultura. La qüestió de la immigració, encara que sigui considerada en termes universalistes a través de la idea de viure i treballar a Catalunya, és també particularista en termes de cultura i llengua. Integració significa adopció de la cultura Catalana com en el sistema de la casa la residència comuna significa també una tradició comuna. Cada casa és representada com una persona moral i es diferencia de les altres per medi del seu caràcter únic i particular. Sabino Arana, el principal ideòleg nacionalista del País Basc de principis de segle, una regió amb el mateix sistema de casa que a Catalunya, observava com la diferenciació catalana estava basada en la llengua, integrant els immigrants que usaven la llengua catalana, mentre que el seu nacionalisme estava basat en l'altre aspecte del sistema de cases: la filiació i els noms (Porqueres, 2001). Com diu Greenwood (1984: 124), la idea d'una noblesa col·lectiva en termes de puresa de sang i d'una igualtat genealògica col·lectiva va ser

usat a l'Antic Règim com un instrument de defensa dels drets col·lectius. A finals del XIX aquesta idea va ser considerada en termes de raça pels pensadors nacionalistes. La integració a la nació dels immigrants seria més difícil i la idea d'una soca arrel significava més raça que cultura. Tanmateix, com MacClancy (1993: 107-108) assenyala, "la majoria dels Bascos d'avui en dia es defineixen a sí mateixos en termes de cultura (sobre tot, la seva llengua); i els nacionalistes radicals ho fan en termes polítics". *Jus sanguinis* no s'oposa a *jus soli* com a principis de pertinença a una nacionalitat específica. Ambdós principis formen part del mateix sistema de parentiu basat en la casa i en el principi particularista de diferenciació de la família troncal.

McDonogh (1986) en un llibre sobre les famílies d'èlite a Barcelona, després d'explicar la importància de la família catalana en la ideologia del primer nacionalisme, afirma que avui en dia la família ja no és un símbol de la nació catalana. Diu (1986: 57): "Avui en dia, a pesar de la publicació del Codi Civil Català per la Generalitat i les recerques de la comunitat acadèmica sobre les cases tradicionals, han sorgit altres símbols —llengua, educació, cultura— com a més poderosos i més extensos ídex de la identitat política catalana". Sens negar la validesa d'aquesta proposició, val la pena recordar que en posant el parentiu com a símbol del passat seguim l'esquema reproductiu del parentiu. Situem al parentiu en el passat perquè concebem el parentiu en termes d'identitats primordials i de sentiments naturals i, per tant, el present significa necessàriament un canvi en front al parentiu. Al posar a la família com a la font del caràcter nacional, la retòrica nacionalista situa a la família com uns dels elements precontractuals de la nació. Les seves virtuts morals poden ser contrastades amb el present i la narració de la continuïtat implícita en el gènere del caràcter nacional és també una narrativa moral sobre les virtuts ideals d'una nació particular. La solidaritat del parentiu pot ser considerada com la tradició que preserva la nació. Aquesta és la base d'una nostàlgia estructural: una imatge estàtica d'un passat pur (Herzfeld, 1977).

Cal recalcar que *jus soli* necessita de la família per dur a terme el procés d'integració dels ciutadans en membres de soca rel de la nació. Si la cultura comuna és independent de la filiació comuna, la família té un paper important en la transmissió de la cultura, com els nacionalistes normalment deien. Per adoptar la cultura *jus soli* necessita del parentiu, no en termes d'una filiació comuna, sinó en termes d'una residència comuna i d'una cultura compartida. La casa, com una forma d'essencialitzar les relacions de parentiu en termes de residència, és el lloc per la transmissió de la identitat cultural. A Catalunya la metàfora de la casa com una nació és la base de la intimitat cultural (Herzfeld, 1977) de les nacions modernes: Ningú, excepte els qui han nascut o han estat adoptats poden entendre la cultura nacional, perquè per definició la cultura és única i els seu nucli pot ser únicament entès per l'experiència dels seus membres

natis o adoptats. Una persona neix i es cria en una família així com a una nació, i ser membre de la casa es la forma de tenir un país i una llengua. El nucli de la casa és la intimitat i pot ser també el nucli de la cultura nacional. Tanmateix, la metàfora de la casa com una nació suposa una paradoxa en termes morals: estimem la nostra casa no únicament per la seva perfecció ni per la seva forma idealitzada, sinó també perquè sabem que els seus membres s'equivoquen. Com els escriptors catalans del gènere del caràcter nacional afirmen, una nació no té únicament virtuts, sinó també vicis, de la mateixa manera que els caràcters individuals estan formats del balanç entre virtuts recalcades i vicis controlats. Es una qüestió més relacionada amb el coneixement concret de la personalitat, que en el judici en termes de regles universalistes. La qüestió moral és, per tant, com donar compte dels vicis sense perdre el caràcter moral distintiu del parentiu, és a dir, la solidaritat difusa i durable que crea la comunitat. Per aquesta raó hi ha una espècie d'esquizofrènia en relació al procés del temps: el passat i el futur són els llocs de la virtut, però el present és una ombra de la virtut amb les manipulacions, interès i vicis dels individus. Com Anderson (1999: 197) indica el clíxe del "Meu país tan si s'equivoca com si està en el cert" és un element essencial per la bondat de la nació. Posant l'equivocació en el present, la bondat és permanent des del passat fins a les generacions futures. Com hem vist abans el patrimoni com un objecte inalienable es aplicat al parentiu Català i a la nació com una forma de pensar en termes de continuïtat. Es com si el do recíproc de M. Mauss (1968) rebut del passat tingués que ser transmès a les generacions futures, però sabem també que els hereus no viuen en un món místic ni en un món de reciprocitat pura, sinó que manipulen els patrimonis en el seu interès. Una forma de suprimir aquesta contradicció és essencialitzar la bondat de la nació en termes de continuïtat a través de les generacions, de la mateixa manera que el caràcter moral del parentiu és essencialitzat en la noció de la continuïtat de la casa. La nació, com a comunitat i tradició, té a veure amb la nostàlgia del passat i amb la mirada naïve cap a les generacions futures, perquè la continuïtat es contemplada fora de la dinàmica de la història. La innocència del folklore és l'expressió d'aquesta imatge estàtica del passat, però es també la condició per la idea d'una nació com una comunitat moral. Els pagesos han estat bons per representar una forma estàtica de vida en els museus etnogràfics, de la mateixa manera que els estereotips familiars han estat bons per representar la forma tradicional de vida de la nació. Des d'aquesta perspectiva el present implica necessàriament canvi i discontinuïtat, però en el passat relacionat amb el futur de la nació ens podem imaginar la continuïtat. Els sistemes familiars troncalss són bons candidats per pensar les continuïtats, perquè encara que percebem el canvi en el present i en les pràctiques individuals, tendim a representar-los com el suport de la particularitat cultural.

BIBLIOGRAFIA

- ANDERSON, Benedict (1991) *Imagined Communities*, London: Verso.
- (1998) "The Goodness of Nations", in P. Vand der Veer and H. Lehmann (eds), *Nation and Religion. Perspectives on Europe and Asia*, Princeton: Princeton University Press, pp.197-203.
- APPADURAI, Arjun (1996) *Modernity at large*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- BARRERA, Andrés (1985) *La dialéctica de la identidad en Cataluña. Un estudio de Antropología Social*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociales.
- BESTARD-CAMPS, J. (1991) *What's in a Relative?. Household and Family in Formentera*, Oxford: Berg.
- (1995) "Law, Tradition and The making of the Catalan Family", *Critique of Anthropology*, XV (3): 249-263, 1997.
- BESTARD-CAMPS, J. and J. CONTRERAS (1997) "Family, Kinship and Residence in Urban Catalonia: the modernity of "pairalism" in M. Gullestad and M. Segalen (eds) *Family and Kinship in Europe*, London: Pinter, pp. 61-76.
- BOFILL I MATAS, Jaume (1979) *Prat de la Riba i la cultura catalana*, Ed. a cura de Jordi Casassas i Ymbert, Barcelona: Ed. 62 (Original 1910).
- COHEN, ANTHONY P. (1994) *Self Consciousness. An Alternative Anthropology of Identity*, London and New York: Routledge.
- CONVERSI, Daniele (1997) *The Basques, The Catalans and Spain. Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*, London: Hurst and Company.
- DUMONT, Louis (1991) *L'idéologie allemande*, Paris: Gallimard.
- ELIAS, Nobert (1972) *The Civilizing Process. The history of manners*. New York: Urizen Books.
- FERNANDEZ, James W. (1986) *Persuasions and Performances. The Play of Tropes in Culture*, Bloomington: Indiana University Press.
- FERRATER I MORA, Josep (1980) *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Barcelona: Ed. 62 (Original 1944).
- FIRTH, R., HUBERT, J., and FORG, A. (1970) *Family and their Relatives*, New York: Humanity Press.
- FORTES, Meyer (1969) *Kinship and the Social Order*, London: Routledge and Kegan Paul.
- GUIBERNAU, Montserrat (1997) "Nations without states: Catalonia, a case study", in M. Guibernau and J. Rex (ed) *The Ethnicity reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*, London: Polity Press, pp. 133-154.

- GREENWOOD, Davydd J. (1984) *The Taming of Evolution. The peristence of Nonevolutionary views in the study of Humanity*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- HANDLER, Richard (1988) *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*, Madison: The University of Wisconsin Press.
- HERZFELD, Michael (1997) *Cultural Intimacy. Social Poetics in the Nation-State*, New York and London: Routledge.
- HOLY, Ladislav (1996) *The Little Czech and the Great Czech Nation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- KAPFERER, Bruce (1988) *Legends of People. Myths of State*, Washington and London: Smithsonian Institution Press.
- LÉVI-STRAUSS, Cl. (1987) *Anthropology and Myth. Lectures 1951-1982*, Oxford: Basil Blackwell (English translation of Paroles Donées. Paris: Plon, 1984).
- LLOBERA, J. R. (1997) "Aspects of Catalan Kinship, Identity and Nationalism", *JASO Journal of the Anthropological Society of Oxford*, XXVIII: 277-303.
- MACCLANCY, Jeremy (1993) "Biological Basques, Sociologically Speaking" in Chapman, Malcolm (ed) *Social and Biological Aspects of Ethnicity*, Oxford: Oxford University Press.
- MAUSS, Marcel (1968) "Essai sur le don" in *Sociologie et Anthropologie*, Paris: PUF, pp. 145-279.
- (1969) "La Nation" in *Oeuvres*, Vol 3, *Cohesion Sociale et Division de la Sociologie*, Ed. V. Karady, Paris: Minuit, pp. 573-625.
- MCDONOGH, Gary Wry (1986) *Good Families of Barcelona. A social History of Power in the Industrial Era*, Princeton: Princeton University Press.
- MEINECKE, Friedrich (1970) *Cosmopolitanism and the National State*, (English translation), Princeton: Princeton University Press.
- MILLER, David (1995) *On Nationality*, Oxford: Clarendon Press.
- PI I SUNYER, Carles (1983) *L'aptitud econòmica de Catalunya*, edició a cura de Ricard Vinyes (Orig. 1927 i 1929), Barcelona: La Magrana.
- PORQUERES, Enric (2001) "Le mariage qui dérange: redéfinitions de l'identité nationale basque", *Ethnologie Française*.
- PRAT DE LA RIBA, Enric (1993) *La Nacionalitat Catalana i Compendi de la Doctrina Catalana*, en col·laboració amb P. Muntanyola, ed. a cura de Jordi Casassas i Ymbert, Barcelona: La Magrana (Original 1906).
- RENAN, Ernest (1992) *Qu'est-ce qu'une nation? et autres essais politiques*, Paris: Presses Pocket.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1988) *Nacionalisme i Federalisme*, Edició a cura d'Isidre Molas, Barcelona: Ed. 62 (Original 1917).

- SCHNEIDER, D. M. (1969) "Kinship, Nationality and Religion in American Culture: Toward a Definition of Kinship", in V. Turner (ed) *Forms of Symbolic Action*, New Orleans: American Ethnological Society, Tulane University, pp. 116-25.
- STRATHERN, M. (1992) *After Nature*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (1995) "Nostalgia and New Genetics", in D. Battaglia (ed) *Rhetorics of self-making*, University of California press, pp. 97-120.
- TERRADES, I. (1978) "The Industial Colonies: A Test Case for the Relationship between Politics and Economics in Industrial Capitalism", *Critique of Anthropology*, 3, n° 12: 39-59.
- TODD, Emmanuel (1995) *La diversité du monde. Famille et modernité*, Paris: Seuil.
- VICENS I VIVES, Jaume (1995) *Notícia de Catalunya*, Barcelona: Ed. 62 (Original 1954).